УДК: УДК 37.015.3
Трофаїла Н. Д.
здобувач кафедри теорії
та методик дошкільної освіти
Уманський державний педагогічний
університет імені Павла Тичини (м. Умань, Україна)

ЕМОЦІЙНА СФЕРА ДИТИНИ-ДОШКІЛЬНИКА: ЇЇ РОЗВИТОК ТА ОСОБЛИВОСТІ

Анотація. Стаття присвячена теоретичним аспектам розвитку поняття „емоції”, уточненню сутності й механізмів функціонування емоцій, визначенні особливостей емоційного розвитку дітей дошкільного віку. Аналізуються функції та структура емоціональних процесів у дітей.

Ключові слова: емоції, емоційний розвиток, дошкільний вік, дитина-дошкільник.

Вступ. Проблема особливостей розвитку емоційної сфери дітей дошкільного віку є актуальною як у теоретичному, так і суто прикладному аспектах. Аналіз наукових досліджень дозволяє констатувати небажані тенденції, що спостерігаються в розвитку дітей дошкільного віку. Це збільшення кількості дітей, в яких виявляється підвищення фрустрації, емоційної напруги, депресивності. З-поміж факторів, що впливають на розвиток емоційної сфери, за даними вчених, можна відзначити техногенні, екологічні та соціально-психологічні умови життєдіяльності дитини.

Аналіз останніх досліджень. Питанням про розвиток емоцій в дитини та їхній вплив на життєдіяльність досліджувало багато вчених: Л. І. Божович, О.В. Запорожець, Д. Б. Ельконін, І С. Кон, О.Л. Кононко, Є.І. Кульчицька, Я.З. Неверович, О. Я Чебикін), що пояснюється важливістю емоційної сфери, оскільки емоції тісно пов’язані з іншими функціями психіки та здійснюють величезний вплив на становлення дитини як особистості. [5, с. 30]. Однак аналіз педагогічного досвіду свідчить про те, що емоційному розвитку дітей не приділяється належна увага, не зважаючи на те, що емоційні процеси займають важливе місце у структурі психічної діяльності особистості. Тому спробуємо

розкрити особливості емоційного розвитку особистості в дошкільному дитинстві.

Формулювання мети статті та завдань. Мета та завдання статті полягають у теоретичному обгрунтувані понятя «емоції», уточненні сутності й механізмів функціонування емоцій, визначенні особливості їх розвитку у дітей дошкільного віку; а також визначенні засобів попередження у них небажаних емоційних проявів.

Виклад основного матеріалу статті. Відображення в мозку людини її реальних переживань, тобто відношення суб'єкта потреб до значимих для нього об'єктів, прийнято називати емоціями. На визначення і характер поняття «емоції» звернемося насамперед до словникових джерел, які по різному його трактують:

- у психологічному словнику найсучасніших термінів поняття “емоції” (лат. emovere – збуджувати, хвилювати) – це психічне відображення у формі безпосереднього упередженого переживання змісту життєвих явищ і ситуацій, обумовленого схваленням їхніх об’єктивних властивостей до потреб суб’єкта [9, с. 34].

- у педагогічному словнику поняття “емоції” – це реакція людини і тварини на внутрішні та зовнішні подразники, що мають яскраво виражене суб’єктивне забарвлення й охоплюють усі види почуттєвої сфери та переживань [10, с. 37]. Тобто, іншими словами, емоції – це особливий клас суб’єктивних психологічних станів, що відбивають у формі безпосередніх переживань приємність або неприємність процесу і результату практичної діяльності людини, спрямованої на задоволення її актуальних потреб.

Варто наголосити, що існує кілька класифікацій емоцій. Однією з них є класифікація К. Є. Ізарда, який виділяє десять базових емоцій, кожна з яких веде до різних внутрішніх переживань і різного зовнішнього вираження цих переживань:

1. Інтерес — позитивна емоція, вона переживається дитиною частіше, ніж інші емоції. Інтерес грає важливу мотиваційну роль у формуванні і

розвитку навичок, умінь, інтелекту і творчих прагнень; забезпечує працездатність.

2. Радість — переживання активного внутрішнього задоволення, впевненості в собі, власної значимості, успіху своєї діяльності. Якщо ця емоція переважає в емоційному житті, то дитина перебуває в стані комфорту.

3. Подив — переживання, пов'язане зі сприйняттям чогось раптового, несподіваного.

4. Сум — переживання суму, зневіри, ізоляції. Ця емоція гальмує розумову і фізичну активність дитини.

5. Гнів — переживання обурення, збурювання, незадоволення чимось. Ця емоція є одним з компонентів агресивної мотивації. Контроль над нею відіграє важливу роль у процесі соціального розвитку дитини.

6. Відраза — украй неприємне переживання, викликане чимось бридким, огидним, противним, потворним.

7. Презирство — переживання глибокої зневаги до когось (чогось) морально низького. Презирство приводить до роздування почуття власної значимості і до знецінювання об'єкта презирства. Ситуації, що активізують гнів, одночасно активують емоції відрази і презирства. Комбінація цих трьох емоцій розглядається як тріада ворожості.

8. Страх — переживання сильного переляку, остраху когось (чогось). Переживання страху відчувається і сприймається як погроза особистої безпеки; супроводжується почуттям непевності, незахищеності, неможливості контролювати ситуацію.

9. Сором — переживання незадоволеності собою. Сором мотивує бажання дитини сховатися, утекти.

10. Провина — переживання, пов'язані з порушенням моральної й етичної норми [1, 58-62]. Інші емоції, відповідно до теорії К. Е. Ізарда, є похідними.

Кожна дитина народжується для життя в суспільстві. Дошкільний вік – період формування у малюка потреби, а з часом і здатності встановлювати і

підтримувати контакти з людьми, які її оточують. Як зазначає О.Л. Кононко : «Людина, в певному розумінні, народжується двічі вперше – фізично, з'явившись з материнської утроби, діставши від батьків можливість людського буття, вдруге – духовно, коли в процесі індивідуального соціального морального розвитку вона стає особистістю» [7].

Емоції керують зв’язком дитини з довкіллям і спрямовують його. Чим менша за віком дитина, тим меншої об’єктивної значущості набуває для неї навколишній світ. Він постає перед нею таким, яким показують його власні емоції. Дитина любить маму і папу не за вроду, сміливість, а за турботливе ставлення , любов, тепло.

Виникнення емоцій у дошкільному віці пов’язане з конкретними явищами, подіями, людей, які його оточують. Пізнаючи світ дошкільник переживає все, з чим стикається: задоволення і незадоволення, горе і радість, обурення і захоплення.

Все що дитина сприймає, спостерігає, про що думає, виникає у неї емоційне ставлення. Без розгляду емоцій неможливо зрозуміти закономірності психологічного особистісного розвитку його, в тому числі і передумови його суперечливості.

Емоції, як і інші психічні явища, є різні форми відображення у свідомості дитини. На відміну від пізнавальних процесів, що відображають навколишню дійсність у відчуттях, образах, уявленнях, поняттях, думках, емоції і почуття відбивають об'єктивну реальність у переживаннях. У них виражається суб'єктивне ставлення дитини до предметів і явищ довкілля. Одні предмети, явища, речі радують дитину, вона захоплюється ними, інші - засмучують або викликають відразу, треті - залишають байдужою. Психологи наголошують на тому, що розвиток емоційної сфери дитини є частиною її психічного розвитку. При цьому вони підкреслюють, що існують значні відмінності у психічному розвитку дитини на різних вікових етапах. Перші емоції малюка пов’язані з органічними потребами і є безумовно-рефлекторними за своїм походженням (до них належать переживання задоволення і незадоволення, страху та гніву).

Вони виявляються у вигляді плачу, крику, яким дитина реагує на різні подразники зовнішнього і внутрішнього середовища (порушення режиму годування, різку зміну положення тіла, больові подразники тощо). Провідною діяльністю немовлят є емоційне спілкування з дорослими, у процесі якого задовольняється їхня потреба у постійних контактах із ними (наприклад, позитивне реагуваня на матір, посмішка у відповідь, на її посмішку) [6].

Поступово на появу дорослого у дитини виробляється специфічна емоційно-рухова реакція — "комплекс пожвавлення". Емоції малюка значною мірою визначаються і мимовільним наслідуванням. На посмішку дитина відповідає посмішкою, плач інших дітей викликає у неї також плач, їй передається поганий настрій, нервовість дорослого. Це явище у психології отримало назву "емоційного зараження".

Особливо помітні зміни в емоційній сфері дитини відбуваються на другому-третьому році життя. Зумовлені вони передусім розширенням її спілкування з людьми, оволодінням мовними засобами та розвитком елементів самостійності.

Поступово в емоціях зменшується елемент мимовільного наслідування (дитині, яка захоплена своєю діяльністю, вже не так легко передається емоційний стан інших); розширюється сфера стимулів, що викликають у емоції налагоджується ігровий емоційний контакт з іншими дітьми (ігрове спілкування тощо).

Під впливом стосунків із близькими людьми розвиваються також соціальні емоції, джерелом яких стають взаємини між членами родини, атмосфера сімейного життя тощо [4]. Важливу роль у розвитку емоцій дітей вказаного віку відіграють слова-оцінки дорослих. Пов'язані з відповідним виразом обличчя, жестами, ставленням до дитини чи певної ситуації, слова "добре", "погано", "гарно", "соромно", "можна", "не можна" стають сильними стимулами емоцій малюка, підкріпленням його дій. Джерелом естетичних емоцій у цьому віці є яскраві, блискучі, мелодійні, кольорові предмети та явища

довкілля. Особливий інтерес діти двох-трьох років виявляють до потішок, казок, віршиків та музики.

Численні запитання, що виникають у дітей переддошкільного віку, свідчать, як стверджують учені, про появу саме інтелектуальних емоцій [2]. На цьому етапі вони виявляються у формі задоволення від отриманої дитиною відповіді на запитання, які її цікавлять.

У результаті досліджень О. В. Запорожця, М. Г. Лисіної, Я. З. Неверовича ввявлено суттєві зміни в емоційній сфері малюка при переході від раннього дитинства до дошкільного у зв'язку з розвитком взаємин дитини з людьми, які його оточують, а також зі зміною характеру діяльності. На переконання О.В. Запорожця в емоціях дитини, відбуваються такі зміни: "По-перше зміна змісту афектів (емоцій), яка виявлясться насамперед у виникненні особливих форм співпереживання, співчуття до інших людей, задля яких виконуються дії. По-друге, у міру ускладнення діяльності й віддалення моментів від кінцених результатів змінюється місце емоціі у часовій структурі діяльності й вони починають випереджувати хід виконання задачі, що розв'язується"[4, с. 65]..

Таке випередження дозволяє не лише заздалегідь уявити можливі наслідки своїх майбутніх дій, але й пережити їх. У процесі емоційно-пізнавальної діяльності дитина подумки виконує певні уявні дії, мовби "програючи" варіанти взаємин з оточенням, і, таким чином, завчасно передбачає і переживає ту чи іншу ситуацію та результати своїх дій. Таке емоційне передбачення має вирішальне значення у формуванні в дошкільника моральної поведінки (О.В. Запорожець). Отже, почуття і переживання дитини дошкільного віку стають складнішими, однак носять переважно ситуативний характер. У цей період формуються такі морально-етичні категорії: хороший — поганий, гарний— негарний, добрий — злий та інші, розвиваються почуття сорому, власної гідності, справедливості, гумору, вміння поставити себе на місце іншого, співпереживати йому. Емоційні переживання дедалі більше набувають вербалізованого характеру. Таким чином, дошкільникам притаманні різноманітні емоційні переживання, які лежать, передусім, у сфері стосунків із

близькими людьми (батьками, вихователем). У період дошкільного дитинства малюк набуває певного емоційного досвіду, у нього формується емоційний відгук на вплив однолітків і дорослих, а на основі цього складаються відповідні особливості емоційної поведінки.

Емоції входять до системи невербальної комунікації, доповнюють мовленнєву інформацію у соціальних контактах. Вони є компонентом низки характерологічних та вольових якостей особистості дитини: доброзичливості, егоїзму, впевненості в собі чи тривожності.

Емоції відкривають можливість для здійснення дитиною своєрідних висновків про те, як слід поводити себе в тій чи іншій життєвій ситуації, наскільки ця ситуація безпечна, до яких наслідків можуть призвести конкретні дії. Не існує дій або вчинків без емоцій.

Вивчаючи розвиток емоцій у дітей вчені особливу увагу приділяють чинникам, які призводять до появи емоційних порушень та їхні класифікації.

Так, на думку А. Д. Кошелевої, емоційні порушення дітей можна умовно розділити на дві основні групи:

Перша група – це діти неврівноважені, швидко збудливі. Нестримність емоцій стає причиною дезорганізації їхньої діяльності. В суперечливих ситуаціях з однолітками емоції збудливих дітей виражаються дуже бурхливо: гучним плачем, відчайдушною образою, спалахом гніву, але ставлення таких дітей до однолітків в цілому залишаються доброзичливим.

Друга група - діти з стійким негативним ставленням до спілкування. Такі діти уникають безпосереднього спілкування з однолітками, але здалеку все ж таки слідкують за подіями в групі. Я бачемо в основі розподілу лежать сфери життя, в яких насамперед може проявититися емоційне неблагополуччя дитини: сфера взаємин дитини з людьми, які її оточують і власний світ дитячих переживань.

Гостра сприйнятливість і вразливість дитини можуть призвести до численних страхів (третя група дітей з емоційним неблагополуччям). Страхи

можна визначити як емоційний стан, який з'являється в разі усвідомлення людиною, що насувається небезпека.

Конкретні страхи з'являються наприкінці раннього віку (до 2-3 років): предмети, тварини, явища. У цей період психологи вказують на існування у дитини суворої залежності між інтелектуальним рівнем і страхами: чим вище інтелект дитини, тим більше конкретних страхів вона відчуває, тобто у цьому випадку страх має захисну функцію, пов'язану зі здатністю дитини передбачати наслідки цієї ситуації.

Починаючи з 3-х років кількість конкретних страхів. Які переживає дитина. зменшується: з'являється здатність розпізнати ступінь небезпечної ситуації (тигр на картинці вже не страшний). Розпочинається період символічних страхів. Наприклад, страх темряви більшою мірою відноситься саме до символічних страхів. З острахом пов'язано також і стан тривожності, яка виникає у випадку, коли ситуація, яка загрожує небезпечними наслідками, не визначена. При нормальному емоційному розвитку дитини страх і тривога достатньо легко змінюються домовленостями і поясненнями дорослого.

Однак страх і тривожність можуть займати значне місце в емоційному житті дитини, яка починає перебувати в стані тривоги або страху занадто часто і без видимих на те причин. Підвищена тривога і лякливість дітей виникає від багатьох причин, наприклад, від особливої чутливості нервової системи. Найбільш серйозним джерелом – дитячих страхів є атмосфера в сім'ї. У таких сім'ях діти переживають дуже сильні, безпредметні, невизначені для них самих страхи і тривогу [8].

Таким чином, науковцями виділено такі основні напрямки в розвитку емоційної сфери дошкільника:

1. Протягом дошкільного дитинства ускладнюється зміст емоційної сфери, імпресивна сторона емоцій і почуттів;

2. Формується загальний емоційний фон психічної дитини.

3. Стає іншою експресивна сторона емоцій і почуттів дошкільника, зокрема: дитина засвоює «мову» почуттів, вчиться з допомогою поглядів,

міміки, посмішок, жестів, пози, рухів, інтонації голосів виражати свої переживання; дошкільник вже може словесно пояснити свій стан, хоча в цьому сенсі його можливості обмежені. Його вислови: «Мені боляче!», «Я образився», «Мені приємно», «Я радію», «Я сумую», «Мені шкода», свідчить про інші рівні усвідомлення свого внутрішнього світу; дитина поступово оволодіває умінням стримувати бурхливі, різкі висловлювання почуттів і починає розуміти, як потрібно себе поводити в певній ситуації.

Висновки. Першою формою людської активності є емоції, які стають своєрідним орієнтиром в пізнанні дитиною навколишнього світу. Проблема формування емоційної культури дитини є загальновизнаною, а успішність її вирішення залежить від підготовленості батьків і вихователів та їхньої співпраці у цьому напрямку. Особливо слід звернути увагу на необхідність поглибленого ознайомлення дітей дошкільного віку з різними емоційними станами, формування у них уявлень про внутрішні та зовнішні чинники, що зумовлюють певний настрій у людини та його зовнішні прояви – міміку, жести, вчинки; також необхідно з'ясувати психолого-педагогічні умови оптимізації спілкування з дорослими та однолітками як засобу виховання емоційної культури дошкільника, *що і становить подальші наукові розвідки.*

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Изард К. Э. Психология эмоций / К. Э. Изард – СПб.: 2000. – 156 с.
2. Бреслав Г. М. Эмоциональные особенности формирования личности в детстве: Норма и отклонения / Г. М. Бреслав – М.: Педагогика, 1990. – 144 с.
3. Запорожец А. В. Эмоциональное развитие дошкольника: Пособие для восп. дет. сада. / А. В. Запорожец – М.: Педагогика, 1985. – 176 с.
4. Запорожец А. В., Неверович Я. З. К вопросу о генезисе, функции и структуре Эмоциональных процессов у ребенка / А .В. Запорожец, Я. З. Неверович // Вопросы психологии. – 1974. – № 6. – С. 59-73
5. Зеньковський В. В. Психология детства / В. В Зеньковський – М.: Академия, 1996. – 376 с.

6. Проскура О. В. Психологічна підготовка вчителя до роботи з першокласниками / О. В Проскура – К.: Освіта, 1998. – 199 с.

7. Бех І. Д. Особистісно зорієнтоване виховання: Науково-методичний посібник / І. Д. Бех. – К.:ІЗМН, 1998. – 204 с.

8. Реан А. А. Психология детства / А. А. Реан. – СПб.: «пройм-ЕВРО-ЗНАК». 2003. – 368 с.

9. Психологічний тлумачний словник найсучасніших термінів. – Х.: Прапор, 2009. – 672 с.

10. Педагогічний словник / За редакцією дійсного члена АПН України М.Д. Ярмаченка. – К.: Педагогічна думка, 2001. – 527 с.

REFERENCES

1. Y`zard K. Э. Psy`xology`ya эmocy`j / K. Э. Y`zard – SPb.: 2000. – 156 s.
2. Breslav G. M. Эmocy`onal`nые osobennosty` formy`rovany`ya ly`chnosty` v detstve: Norma y` otkloneny`ya / G. M. Breslav – M.: Pedagogy`ka, 1990. – 144 s.
3. Zaporozhecz A. V. Эmocy`onal`noe razvy`ty`e doshkol`ny`ka: Posoby`e dlya vosp. det. sada. / A. V. Zaporozhecz – M.: Pedagogy`ka, 1985. – 176 s.
4. Zaporozhecz A. V., Neverovy`ch Ya. Z. K voprosu o genezy`se, funkcy`y` y` strukture Эmocy`onal`nых processov u rebenka / A .V. Zaporozhecz, Ya. Z. Neverovy`ch // Voprosы psy`xology`y`. – 1974. – # 6. – S. 59-73
5. Zen`kovs`ky`j V. V. Psy`xology`ya detstva / V. V Zen`kovs`ky`j – M.: Akademy`ya, 1996. – 376 s.
6. Proskura O. V. Psy`xologichna pidgotovka vchy`telya do roboty` z pershoklasny`kamy` / O. V Proskura – K.: Osvita, 1998. – 199 s.
7. Bex I. D. Osoby`stisno zoriyentovane vy`xovannya: Naukovo-metody`chny`j posibny`k / I. D. Bex. – K.:IZMN, 1998. – 204 s.
8. Rean A. A. Psy`xology`ya detstva / A. A. Rean. – SPb.: «projm-EVRO-ZNAK». 2003. – 368 s.
9. Psy`xologichny`j tlumachny`j slovny`k najsuchasnishy`x terminiv. – X.: Prapor, 2009. – 672 s.

10. Pedagogichny`j slovny`k / Za redakciyeyu dijsnogo chlena APN Ukrayiny` M.D. Yarmachenka. – K.: Pedagogichna dumka, 2001. – 527 c.